

В. В. КОСІК, канд. психол. наук
(Військовий гуманітарний інститут Національної академії оборони України, м. Київ)

СОЦІАЛЬНІ СТРАХИ ЯК ПЕРЕШКОДА СУСПІЛЬНІЙ ГУМАНІЗАЦІЇ (ГЛИБИННО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 11, с. 102–103

Досліджується проблема соціальних страхів як перешкоди суспільній гуманізації. Соціальні страхи можуть бути загрозою благополуччю індивіда в контексті його відносин з оточуючими.

Соціальні страхи — це міжособистісно зумовлені форми емоції страху (острах, побоювання). Як вважає О. І. Захаров, соціальні страхи є інтелектуальною переробкою інстинктивних, емоційних страхів, що базуються на інстинкті самозбереження, тобто є своєрідною їх раціоналізацією [4, 49]. До них належать страхи “публічного охаяння”, “ганьби”, “невідповідності вимогам оточення”, “самотності”, “певних людей”, “покарання”, “запізнення”, “невпорання”, “бути не собою”, “осудження”, “неприйняття”, “соціальної невідповідності”.

З одного боку, переважання соціальних страхів свідчить про зростаючу соціальну активність індивіда, зміцнення у нього почуття відповідальності, обов'язку, тобто про те, що об'єднується в понятті “совість”. Зростання соціальних страхів є також одним із критеріїв формування самосвідомості індивіда і розвитку його чутливості у сфері міжособистісних відносин.

Проте, з іншого боку, совість невіддільна від почуття провини як регулятора морально-етичних відносин. Тому перевантаження індивіда великою кількістю правил і умовностей, заборон і загроз зумовлює виникнення страху навіть при випадковому порушенні соціальних вимог. Закодований у такий спосіб індивід опиняється у стані постійного психічного напруження, скутості й нерішучості.

Що ж до індивідуально-психологічних характерологічних особливостей — реагування у вигляді соціальних страхів зумовлюється насамперед особистісною помисливістю, тривожністю, загостреним почуттям відповідальності та обов'язку, емоційною сенситивністю і вразливістю.

Іншими словами, соціальні страхи можуть бути загрозою благополуччю індивіда в контексті його відносин з оточуючими. Дослідження і вирішення проблеми соціальних страхів особливо актуалізується в період сучасних суспільних процесів — гуманізації і демократизації.

Розглянемо глибинно-психологічні детермінанти виникнення соціальних страхів.

Згідно з психоаналітичним положенням соціальний страх — це страх перед Над-Я, тобто прояв інтроєктованих батьківських заборон.

За Я-ідеалом (Над-Я, Super Ego) приховується перша й найважливіша ідентифікація індивіда — ідентифікація з батьком у ранній період розвитку особистості. Зазначена ідентифікація пряма, безпосередня і передуює формуванню прихильності щодо значущого об'єкта [7, 435].

Оскільки батько сприймається як перешкода задоволенню едіпового потягу, інфантильне Я накопичує зусилля для витіснення шляхом утворення в собі ідентичної перешкоди. Зазначені зусилля позичаються в батька як втілення суворого контролю, тому Над-Я зберігає його характер [7, 438].

Отже, припускається пряма залежність між силою едіпового комплексу, що витіснився, і суворістю Над-Я, його владою над Я як совісті чи несвідомого почуття провини. Іншими словами, ця психічна інстанція набуває характеру “категоричного імперативу” [7, 439].

Сигнали, що сприймаються індивідом, проходять ніби крізь суспільний фільтр, тобто оцінюються суспільним середовищем. Позитивний або нейтральний сигнал може набути негативного

характеру (і навпаки) у разі відповідної оцінки оточення. Отже, суспільне середовище набуває значення цензора, який може виробити в індивіда захисну реакцію на окремі аспекти життєдіяльності, що заборонені в цій суспільній групі. Гарне, приємне — усе те, що схвалюється суспільством, і, навпаки, лякає, відштовхує все, що визнано суспільством злим, недозволенним, аморальним тощо.

Зовнішні норми, стандарти, цінності, вимоги, установки, погляди інтроєктуються і стають власними думками індивіда, внутрішньоособистісними стандартами і нормами. Зовнішній контролюючий комплекс стає психічною інстанцією, складовою особистості — голосом совісті [3, 129].

Крім того, інтроєкція соціальних, зовнішніх норм і вимог пов'язана з деякою деформацією суспільного відображення. Зокрема, зазначене відображення значно гіперболізується, тобто внутрішні вимоги особистості вирізняються суворістю. Психоданаліз наголошує на розмірах Над-Я, стверджуючи його здатність значно сильніше карати людину, ніж соціальне оточення (наприклад, свідомі чи несвідомі докори сумління).

Згідно з А. Фрейд, власне Я не оцінює імпульс, з яким бореться, як небезпечний [5, 39]. Інстинкт сприймається як ворожий тому, що Над-Я забороняє його задоволення. У разі досягнення "забороненим" інстинктом своєї мети (задоволення) відбувається конфлікт між Я і Над-Я. Наприклад, неузгодженість між вимогами совісті та діями Я переживається індивідом як почуття провини. Отже, Я індивіда боїться інстинкту, оскільки воно боїться Над-Я та ідеального стандарту, який вищується цією психічною інстанцією.

Згідно із З. Фрейдом, страх перед Над-Я, що втілює батька, який став знеособленим, розвивається (трансформується) у невизначений соціальний страх, або страх перед власною совістю. Я уникає цього переживання, виконуючи соціальні вимоги оточення. У разі невиконання цих норм індивід переживає занепокоєння — покарання Над-Я [6, 280, 290].

Отже, ядром Над-Я є інтроєктвана батьківська інстанція. У цьому разі Я розцінює як небезпеку — гнів і покарання, що виникають при

втраті прихильності з боку Над-Я, і відповідає на це сигналом страху.

Отже, з виникненням соціальних відносин страх перед Над-Я (совістю) стає необхідністю, а її відсутність — джерелом психічних конфліктів [6, 297].

Згідно з К. Г. Юнгом, фрейдистське Над-Я — це проєкція несвідомого образу на Я індивіда. Проте совість, яка представляє Над-Я, — це колективна моральна свідомість. Іншими словами, совість, внутрішні моральні та етичні закони передують досвіду, тобто сприймаються аргіогі умовами людської душі, які не набуваються в період персонального існування індивіда, а лише в ньому виявляються, стають очевидними [1, 15; 2].

Зменшення сили Над-Я як внутрішнього цензора совісті, зниження його вимогливості полегшує становище Я і навіть, на думку А. Фрейд [5], послаблює невротичний конфлікт.

Тому у сучасний період гуманізації суспільства батьки і вихователі повинні уникати передумов формування надмірно вимогливого та суворого Над-Я у дітей. Виховні методи, які в подальшому формують Над-Я дітей і підлітків, повинні бути м'якими, виражати реальні людські слабкості та терпимість до природних інстинктів.

Література

1. Адлер Г. Лекции по аналитической психологии. — К.: Ваклер, 1996. — 282 с.
2. Аналитическая психология: Прошлое и настоящее / К. Г. Юнг, Э. Сэмюэлс, В. Одайник, Дж. Хаббэк; Сост. В. В. Зеленский, А. М. Руткевич. — М., 1995.
3. Занюк С. С. Психология мотивації та емоцій: Навч. посіб. для студ. гуманітар. фак-тів ВНЗ. — Луцьк: Ред.-видав. відділ Волинськ. держ. ун-ту, 1997. — 180 с.
4. Захаров А. И. Как помочь нашим детям избавиться от страха. — СПб.: Гиппократ, 1995. — 128 с.
5. Фрейд А. Психология "Я" и защитные механизмы. — М., 1993.
6. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. Страх. Тотем и табу: Сб. — Минск: ООО "Попурри", 1998. — 496 с.
7. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. пр. — М.: Просвещение, 1990. — 448 с.